

AYASTEFANOS ANTLAŞMASI

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında
3 Mart 1878 tarihinde
Ayastefanos'ta (Yeşilköy)
yapılan antlaşma.

1856 Paris Antlaşması'nın kendisiyle ilgili maddelerini değiştiren Londra Protokolü'nden (1871) sonra Osmanlı Devleti'ne karşı daha serbest bir siyaset takip eden Rusya, Balkanlar'daki Slavlar'ı tahrike başlayınca, 24 Temmuz 1875'te Hersek, 2 Mayıs 1876'da da Bulgar isyanları meydana geldi. Hiçbir ciddi sebebe dayanmayan bu isyanlar bilhassa Rusya'nın gayretleriyle devletler arası bir mesele haline getirildi ve Osmanlı Devleti'ne müdahale edebilmek için birer varsıta olarak kullanılmak istendi. Bu maksatla hazırlanan Berlin Memorandumu, ancak İngiltere'nin muhalefeti sayesinde hükümsüz kalabildi.

Bulgar isyanının bastırıldığını ve panslavizm siyasetinin tehlikeye düştüğünü gören Rusya, 1 Temmuz 1876'da Sırbistan'ı, 2 Temmuz'da da Karadağ'ı Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa sokmuş, fakat muharebeler Osmanlı ordularının kesin galibiyetiyle sonuçlanmıştı. Bu arada Paris Antlaşması'nın ilgili devletleri Balkan buhranını halletmek amacıyla 23 Aralık 1876 tarihinde başlayan İstanbul Konferansı'na katılmışlar ve bazı kararlar almışlarsa da bu kararlar, büyük ölçüde Rus temsilcisinin fikirleri olması ve Osmanlı Devleti'nin hükümrانlık haklarını ihlâl etmesi sebebiyle Bâbüali tarafından reddedilmişti. Böylece Osmanlı Devleti ortak bir Avrupa cephesi karşısında yalnız kalmış oluyordu. Zaten Rusya tek başına ve fiilî olarak hareket edebilmek için bir taraftan Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmaya çalışıyor, diğer taraftan kendisini Avrupa devletleri nazarında haklı gösterecek mazeretler arıyordu. Ruslar'ın Balkan siyasetini bilen Avusturya, 15 Ocak 1877 tarihinde Rusya ile imzaladığı Peşte Antlaşması'yla, büyük bir Slav devleti kurulmaması şartıyla Rusya'yı Balkanlar'da serbest bırakıyor, karşılığında Bosna ve Hersek'i alıyordu.

İstanbul Konferansı'na katılan devletler Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir siyaset takip edebilmek için Londra'da bir araya geldiler ve Bâbüali'ye tebliğ edilme üzere 31 Mart 1877 tarihinde bir protokol imzaladılar. Osmanlı Devleti kendisine tebliğ edilen bu şartları ağır

olarak savaşa girmek bahasına bir defa daha reddetti. Bunun üzerine Rusya, görünüşte hristiyan tebaanın menfaatlerini korumak, gerçekte ise panslavizm siyasetini Osmanlı toprakları üzerinde uygulamak maksadıyla, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti (bk. DOKSANÜÇ HARBİ). Ayrıca Romanya, Sırbistan ve Karadağ da Rusya'nın yanında yer aldılar. Rusya'nın savaşa başlaması üzerine İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya tarafsız olduklarını bildirdiler. Bu arada İngiltere, kendi menfaatlerinin tehlikeye düşmesi halinde kayıtsız kalamayacağını belirterek donanmasını Çanakkale'ye gönderdi.

Rusya ile iki cepheli olarak başlayan muharebeler, Doğu Anadolu'da Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın, Balkanlar'da ise Gazi Osman Paşa'nın kahramanlıkları ile önceleri Osmanlı Devleti'nin lehinde bir gelişme göstermişse de bu durum uzun sürmedi. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki üstünlüğü sebebiyle Ruslar kara muharebelerine önem verdiler ve doğuda Erzurum'a, batıda da İstanbul önlerine kadar geldiler. Durumun vehametini gören Bâbüali, muharebeleri durdurmak için Rusya'ya başvurdu ve 31 Ocak 1878 tarihinde Edirne Mütarekesi imzalandı. Bu mütarekeye göre Osmanlı kuvvetleri Küçük Çekmece-Terkos hattına kadar çekilecek, bu hattın 5 km. önüne Rus askerleri yerleşecek ve iki kuvvet arasında tarafsız bir bölge bulunacaktı.

Neticede, Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nâzırı Safvet Paşa ile Berlin Sefiri Sâdullah Bey'in, Rusya'yı ise General İgnatıyef ile Nelidof'un temsil ettiği müzakereler Ayastefanos'ta başladı ve 3 Mart 1878 tarihinde antlaşma imzalandı. Tamamı yirmi dokuz madde olan antlaşmaya göre Osmanlı Devleti Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarını kabul edecekti. Karadağ Adriyatik denizine kadar uzanacak, Sırbistan Niş'i alacaktı. Romanya Besarabya'yı Rusya'ya verecek, karşılığında Dobruca kendisinde kalacaktı. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik haline getirilecek ve sınırları Tuna'dan Ege denizine, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanacaktı. Bulgaristan prensi halk tarafından serbestçe seçilecek, Avrupa devletlerinin tasvibi ve Osmanlı Devleti'nin tasdiki ile tayin edilecekti. Ancak bu prens Avrupa devletlerinin hânedanlarına mensup bulunmayacaktı. Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde olmak üzere

re Bosna ve Hersek'te, Rumeli'nin hristiyanlarla meskûn bölgelerinde ve Doğu Anadolu'da Ermeniler'in bulunduğu yerlerde ıslahat yapılacaktı. Girit'te 1868 nizamnâmesi uygulanacak ve Osmanlı Devleti, savaş tazminatı olarak Rusya'ya 1.410.000.000 ruble verecekti. Ancak bu tazminatın büyük bir kısmına karşılık Rumeli'deki bazı yerler ile Kars, Ardahan, Batum ve Doğubayazıt'ı Rusya'ya bırakacaktı. Kalan 300.000.000 ruble ise para olarak ödenecekti. Rus askerleri, Bulgaristan hariç olmak üzere, antlaşmanın imzalanmasından üç ay sonra Rumeli'yi, altı ay sonra da Doğu Anadolu'yu boşaltacaktı. Osmanlı topraklarında yaşayan Rus tebaası savaştan önceki gibi ticaret yapabilecek ve Rus konsoloshâneleri onları resmen himaye edebilecekleri.

Ayastefanos Antlaşması panslavizm siyasetinin bir zaferiydi. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde bu derece nüfuz sahibi olması ve mevcut siyasi dengeyi tek taraflı olarak bozması, başta İngiltere olmak üzere diğer devletlerin muhalefetiyle karşılandı. Bu sebeple Ayastefanos Antlaşması'ndaki maddeler, 13 Haziran 1878 tarihinde toplanan Berlin Kongresi'nde yeniden ele alındı ve değiştirildi (bk. BERLİN ANTLAŞMASI).

BİBLİYOGRAFYA :

Muâhedât Mecmuası, İstanbul 1298, IV, 183-201; *Mir'ât-ı Hakikat* (Miroğlu), III, 569-697; Osman Nûri, *Abdülhamîd-i Sâni ve Devri Saltanatı*, İstanbul 1327, I, 347-358; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, İstanbul 1935; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I, 387-400; Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması*, İstanbul 1978, s. 21-23.

ALİ İHSAN GENCER

AYASULUK

Antik Efes'in
bulunduğu yerde kurulmuş olan ve
bugün Selçuk adını taşıyan
Ortaçağ'ların önemli bir dinî ve
ticarî merkezi.

□ TARİH. Küçük Menderes delta ovasının güney doğusundaki bir tepenin yamaçlarında bulunmakta olup denizden 9 km. kadar içeridedir. Eskiçağ'ların meşhur Efes şehri de burada kurulmuştu ve o dönemde burası deniz kıyısında yer alıyordu. Fakat zamanla Küçük Menderes'in getirdiği alüvyonlarla sığ körfezin dolması sonucu şehir daha batıda şimdiki harabelerin bulunduğu yere taşın-

di. Ancak buradaki limanın da kumlarla dolması üzerine Efes eski önemini kaybetti ve Ortaçağ'larda, şehrin ilk kurulduğu tepede yeni bir yerleşim yeri canlanmaya başladı. Bu yeni şehir, Efes'te yaşayan ve mezarı burada bulunan havâri St. John Theologos'un adı dolayısıyla Bizans ve İtalyan kaynaklarında Agio Teologo, Aya Thologo, Altolugo, Altologo, Altoloch, Latologo, Arap ve Osmanlı kaynaklarında ise Ayasuluk adıyla anıldı.

Antik Efes şehrinin kurucuları ve kuruluş tarihi kesin olarak belli değildir. Milâttan önce XI. yüzyılda bir İyon şehri olan Efes birkaç kere el değiştirdikten sonra Lidya hâkimiyetine girdi. Milâttan önce 547-546'da Persler'in eline geçti, ardından İskender İmparatorluğu'na katıldı (m.ö. 334). İskender'in kumandanlarından Lysimakhos burayı Panayırdağı ve Bülbüldağı arasında yeniden kurarak etrafını surlarla çevirdi. Daha sonra Selevkoslar'ın hâkimiyetine giren Efes, milâttan önce 133'te Bergama Kralı III. Attalos'un ölümü ile Roma topraklarına katıldı ve Asia eyaletinin merkezi oldu. Pontoslular'la yapılan savaşlarda büyük sarsıntıya uğradı. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Bizans yönetimine girdi. Bizanslılar zamanında Hristiyanlık tarihi açısından önem taşıyan konsillerden biri 431'de burada toplandı. Bu devirde bir Hristiyanlık merkezi olan Efes, tepe eteğinde bir kara şehri durumunda idi.

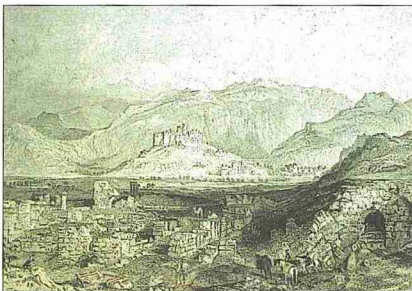
İlk Arap hücumlarının (798) peşinden şehir, 1071'den itibaren Anadolu'yu yurt tutmaya başlayan Türkler'in eline geçti; ancak 1097 Haçlı Seferi sırasında yeniden Bizans'ın kontrolüne girdi. Ortaçağ'larda işlek iskelesi ile Batı Anadolu'nun önemli bir ticaret şehri olan Ayasuluk'ta her çeşit milletten tüccarlar var-

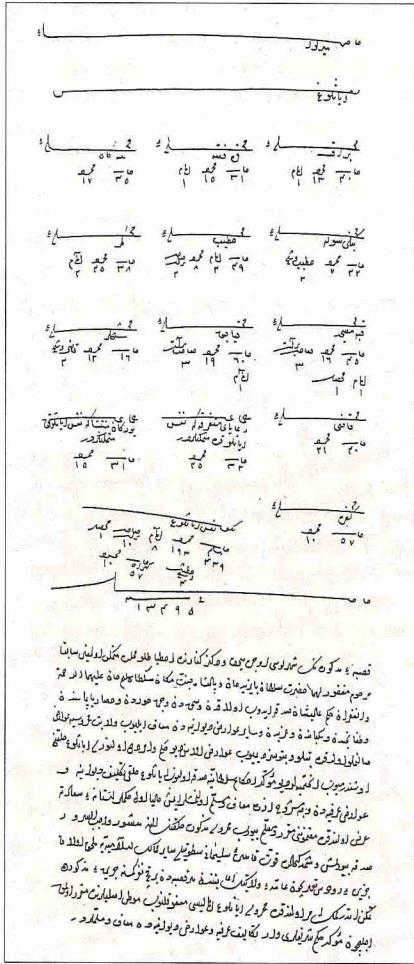
di, hatta bir müslüman tüccar kolonisi de mevcuttu. Şehir, Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey tarafından Ekim 1304'te kesin olarak Türk hâkimiyetine alındı, 1309'a doğru ise Aydınoğlu Mehmed Bey'in eline geçti. Ayasuluk, Aydınoğulları'nın deniz seferleri ve ticareti için önemli bir iskele durumunda idi; ayrıca XIV. yüzyılda özellikle İtalyan ticareti için ayrı bir öneme sahipti. Şehir bu devirde liman Ayasuluk'u ve kara Ayasuluk'u olarak iki parçalı idi ve ikisi de birbiriyle bütünlük gösteriyordu. İskele, Ayasuluk'un 5 km. kadar ilerisinde olup burada Lombardiyalı İtalyanlar'ın yerleştiği bir ticaret kolonisi oluşmuştu. Yeri kesin olarak bilinmeyen bu iskele veya liman, muhtemelen Abalıboz ve İğdelitepe'nin kuzeyinde Küçük Menderes ile Alaman gölünün arasında yer almakta ve buraya da Ayasuluk denmekte idi. Burada pek çok zengin Latin tüccarı yaşıyordu. 1336-1341 yıllarında Kudüs'e yaptığı seyahat sırasında şehre uğrayan Alman rahip Ludolf von Suchem'e göre Ayasuluk canlı bir ticaret merkezi idi. İtalyan tüccarlar buraya kumaş, gümüş eşya, sabun getirirler, buradan pamuk, yün, buğday, balmumu, pirinç, kenevir götürürlerdi. Aydınoğulları'ndan Ayasuluk hâkimi Hızır Bey, papalık ve onun müttelikleriyle ticarî anlaşmalar imzaladı, hatta şehirde bir Venedik konsolosluğu kuruldu. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Ayasuluk'ta birçok Batılı tâcir bulunuyor, onlar vasıtasıyla diğer devletlerle ticaret yapıyor, ayrıca Venedik tarzında para dahi basılıyordu. Hızır Bey'in ölümünden sonra İsâ Bey Ayasuluk'a hâkim oldu ve 1379'da burada sanat değeri çok yüksek olan camisini inşa ettirdi. Ayasuluk daha sonra Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı hâkimiyetine alındı ise de Timur

1402'de şehri kuşatıp her tarafı tahrip etti. Onun çekilmesinden sonra şehir 1404'e doğru Cüneyd Bey'in eline geçti. 1425'te ise II. Murad burayı kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine aldı.

Osmanlı döneminde Ayasuluk, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Aydın sancağı'nın bir kazası durumunda idi. Muhtemelen 1475 tarihli bir tahrir defterine göre, Aydın'a bağlı aynı adlı kazanın merkezi olan Ayasuluk on bir mahalleye, 1850'si müslüman, 350'si hristiyan olmak üzere 2200 dolayında nüfusa sahipti (BA, TD, nr. 8, s. 687-694). Bu devre gelişmiş bir kasaba hüviyetinde olup Yegân ve Şeyhlü, Kayacık ve Beyhamamı, Kara Fakih, Burak Bey, Kadı, Penbegân, Kemer, Yengi Süle, Satılmış Fakih, Kubbeli Mescid ve Şâdgâm, Hatib ve Saru Sinan önemli kalabalık mahalleleri teşkil ediyordu. XVI. yüzyılda mahalle sayısı azalmakla birlikte nüfusu artış kaydetti. 1512'de 3700 müslüman, 250 hristiyan olmak üzere 3950 (BA, TD, nr. 87, s. 32-38); 1529'da 3100'ü müslüman, 300'ü hristiyan 3400 (BA, TD, nr. 148, s. 181-190); 1575'te ise 2900'ü müslüman, 300'ü hristiyan 3200 (BA, TD, nr. 537, s. 168-173; TK, TD, nr. 167, vr. 82^b-87^b) civarında nüfusu vardı. Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre, kasaba halkı üçra yerde ve deniz kıyısında "ihtiyatlı" mahalde oturdukları için daha II. Bayezid zamanında fevkâlede vergilerden muaf tutulmuştu. Bu kayıt Ayasuluk'un iki parçalı şehir hüviyetini koruduğunu gösterir. Hatta bu vergi muafiyeti sebebiyle XVI. yüzyılda Ayasuluk'a çevreden bazı yörük cemaatleri gelip yerleşti ve böylece nüfusu daha da arttı. Bu dönemde şehirde bir darphâne, mumhâne, başhâne (hayvan başlarının satıldığı yer) ve bozahâne bulunuyor, iskelesine gelen mallardan vergi alınıyordu. Muhtemelen Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Latinler tarafından boşaltılan ve sönmeye yüz tutan liman, XVI. yüzyıla doğru kısmî bir canlılık gösterdi. Şehir XVI. yüzyılda bir cami, on üç kadar mescid, bir medrese, beş zâviye, bir mevlevihâne, bir kervansaray, dört hamam ve en az elli yedi dükkâna sahipti (BA, TD, nr. 166, s. 416-420). Ayasuluk kazası ise bu yüzyıl ortalarında, yeni kurulan Sığla sancağına bağlanarak Kaptanpaşa eyaleti içinde yer aldı. Bu sebeple Ayasuluk Kalesi'ne daha da önem verildi, 1575'te burada altmış dokuz muhafız görev yapıyordu. XVI. yüzyılda Ayasuluk kazası 125 köy, yirmi beş mezraadan meydana geliyordu.

Ayasuluk tepesinde Selçuklu Kalesi (Selçuk - İzmir) ve Thomas Allom'un XIX. yüzyılda Ayasuluk'un durumunu gösteren bir gravürü (Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor, London 1840, I, 64)

XVI. yüzyılın başlarında Anadolu eyaleti *İcmal Defteri*'nde ki Ayasuluk'un mahallelerini gösteren bir sayfa
(BA, TD, nr. 166, s. 401)

Ayasuluk XVII. yüzyılda özellikle İzmir'in gelişmesiyle eski önemini yitirmeye başladı. Bu yüzyılın ikinci yarısında şehri gören Evliya Çelebi, buranın eski harabelerinden ve ihtişamından söz ederek kendi zamanındaki Ayasuluk'un yirmisi kale içinde, 100'ü dışarda 120 kadar evre (yaklaşık 600 kişi), yirmi dükkâna, bir mescid,

bir küçük han ve hamama sahip bulunduğunu yazar. Tavernier ise kıvrıla kıvrıla akan bir ırmağın kıyısında, tepenin eteğinde bulunan Ayasuluk'un şehre benzer bir yer olmadığını, sağlam evinin dahi bulunmadığını belirtir. Nitekim 1660'lara doğru yapılan bir *avâriz** tahririne göre nüfusu hayli azalmış olan Ayasuluk'ta sekiz mahalle vardı ve bunlardan üçü hariç diğer eski mahallelerinin ismi unutulmuş, yerlerini yenileri almıştı. Nüfusu 500'e bile ulaşmayan şehrin en kalabalık mahallesini eski yerleşim yeri olan Kemer teşkil ediyordu (BA, MAD, nr. 3098, s. 16-17). XVII. yüzyılın sonlarına doğru ise ahalisi dağılmış, çok az sayıda nüfusa sahip küçük bir yerleşim yeri haline gelmişti (BA, KK, nr. 2791, vr. 24^a). Veba, sıtma gibi salgın hastalıkların da yol açtığı bu gerileme XVIII ve XIX. yüzyıllarda da sürdü. Nitekim XIX. yüzyılda buraya gelen seyyahlar, Ayasuluk'u birkaç Türk ailenin oturduğu küçük bir köy olarak tasvir ederler. Bu yüzyılın sonlarında Ayasuluk Kuşadası kazasına bağlı bir nahiye merkezi durumunda olup on üç köye sahipti. Ancak İzmir - Aydın demiryolunun inşası ile şehrin durgun hayatı biraz olsun canlanmış, istasyon civarına yeni yeni binalar yapılmıştır. 1914'te Selçuk adını alan Ayasuluk, 22 Mayıs 1919'da Yunan işgaline uğramış ve 8 Eylül 1922'de kurtarılmıştır. Cumhuriyet döneminde önceleri Kuşadası kazasının bir nahiye merkezi durumunda iken 1957'de ilçe merkezi olmuş, 1960'ta 8887 olan nüfusu 1980'de 12.775'e, 1985'te 16.242'ye ve 1990'da da 19.377'ye yükselmiştir. Bugün turistik bir tatil beldesi olan Selçuk'a dokuz köy bağlı olup çevresinde incir, üzüm, kavun, karpuz gibi ürünlerin ekimi yapılır. Selçuk'a 3 km. uzaklıktaki Efes harabeleri, St. John Bazilikası, hristiyanlarca kutsal sayılan Panayırdağı ve Bülbüldağı, İsa Bey tarafından yaptırılan muhteşem camii pek çok yerli ve yabancı turisti kendine çeker.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, TD, nr. 8, s. 687-694; nr. 87, s. 32-38; nr. 148, s. 181-190; nr. 166, s. 416-420; nr. 537, s. 168-173; TK, TD, nr. 167, vr. 82^b-87^b; BA, MAD, nr. 3098, s. 16-17; BA, KK, *Mevkûfat*, nr. 2791, vr. 24^a; Strabon, *Coğrafya: Anadolu* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 1975, XIV, 18-24; Kalkaşendi, *Şubhu'l-a'sâ*, VIII, 18; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 335; Enverî, *Düstûrnâme*, s. 18-22; Aşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 65, 107-108; Neşrî, *Cihannümâ* (Taeschner), I, 95, 155; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 137-143; J. B. Tavernier, *XVII. Asır Ortalarına Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat* (trc. Ertuğrul Gültekin), İstanbul 1980, s. 52-53; Ch. Texier, *Küçük Asya*, II, 169-192; Cuinet, III, 505; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, İstanbul 1310, s. 593; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 602-607; A. Aziz, *Efez/Ayasuluğ Rehberi*, İzmir 1927; Mükrimin Halil [Yinanç], *Düstûrnâme-i Enverî, Medhal*, İstanbul 1929, s. 21; Max. Silberschmidt, *Venedik Menbalarına Nazaran Türk İmparatorluğunun Zuhuru Zamanında Şark Meselesi* (trc. A. Cemal Köprülü), İstanbul 1930, s. 59-60, 115; P. Wittek, *Menteşe Beyliği* (trc. O. Şaik Gökyay), Ankara 1944, s. 37-39, 70-71, 80, 82, 94, 102; Rüstem Duyuran, *Efez/Kilavuzu*, İstanbul 1950; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 117; Himmet Akın, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 31, 42, 56, 79, 86-87, 88, 118-119, 134, 156; Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, London 1971, s. 10-11, 343-348; C. Foss, *Ephesus After Antiquity, A Late Antique, Byzantine and Turkish City*, Cambridge 1979; Suraiya Faruqi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia 1520-1650*, Cambridge 1984, s. 100, 117, 268; W. Buch, "14./15. Yüzyılda Kudûs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri" (trc. Y. Baypınar), *TTK Belleten*, XLVI/183 (1983), s. 516-521; Zeki Arkan, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", *TTK Belleten*, LIV/209 (1990), s. 121-177; Besim Darkot, "Ayasuluk", *İA*, II, 56-57; Fr. Taeschner, "Aya Solûk", *El²* (Ing.), I, 777-778.

FERİDUN EMECEN

□ DİNLER TARİHİ. Ayasuluk, Anadolu'daki ilk hristiyan merkezlerinden biri olması, Pavlus'un uzun süre burada kalıp Hristiyanlığı yayması, diğer taraftan havâri Yuhanna'nın (St. John Theologos, St. Jean le Théologien) burada yaşayıp ölmesi, Hz. Meryem'in burada yaşadığı iddiası ve "yedi uyurlar" hadisesinin Efes'te vuku bulduğu inancı sebebiyle Hristiyanlık'ta büyük önem taşımaktadır.

Hristiyanlık öncesi Efes şehrinde Tanrıça Artemis ve imparatorluk kültleri ile Yahudilik inançları mevcuttu. Bilinebilen en eski dönemlerden itibaren burada daha sonra Artemis adını alacak olan büyük ana tanrıça Kybele (Cybele) kültü

Ayasuluk'ta basılmış gümüş bir sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 1323)